

WIĘNCZYŚŁAW D. CZERNIEWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

 <https://orcid.org/0000-0002-6556-5710>

e-mail: w.czerniewski@uksw.edu.pl

LIDIA ABUBAKIROVA

Tomsk State University (г. Томск, Томская область, RU)

 <https://orcid.org/0000-0002-1530-5590>

**BASZKIRSKA REDAKCJA TEKSTU
O ŻYCIU POZAGROBOWYM ZGODNIE
Z NAUCZANIEM KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO**

Próba analizy z pozycji wolności religijnej

**Bashkir Editing of the Text *On the Afterlife According
to the Teachings of the Orthodox Church***

An Attempt at Analysis from the Perspective of Religious Freedom

Abstrakt: Artykuł przedstawia analizę baszkirskiej redakcji XIX-wiecznego tekstu *O życiu pozagrobowym zgodnie z nauczaniem Kościoła prawosławnego* (1899), jednego z najwcześniejszych zabytków drukowanych w języku baszkirskim. W pierwszej części, autorstwa Lidii Abubakirovej, omówiono historię przekładu, jego zależność od wcześniejszych tłumaczeń misyjnych na języki tureckie (kriaszeński, czuwaski, tatarski, ałtajski) oraz wskazano na kompilacyjny charakter baszkirskiej wersji, w tym błędy semantyczne i składniowe świadczące o niepełnej kompetencji tłumacza w języku baszkirskim.

WIĘNCZYŚŁAW D. CZERNIEWSKI – dr; absolwent Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego, obecnie pracownik Uniwersyteckiego Centrum Badań Wolności Religijnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania badawcze w sferze językoznawstwa obejmują m.in. języki kipczackie, gramatykę porównawczą, składnię tekstu literackiego. Ponadto, zainteresowania naukowe autora obejmują kontakty międzyreligijne, historię i współczesność wspólnot katolickich, trzymających się rytów wschodnich.

LIDIA ABUBAKIROVA – dr; absolwentka Baszkirskiego Uniwersytetu Państwowego.

W drugiej części, opracowanej przez Wieńczysława Daniela Czerniewskiego, przedstawiono interpretację tekstu w perspektywie wolności religijnej, polityki językowej Imperium Rosyjskiego oraz socjolingwistyki kontaktowej. Omówiono ambiwalentny charakter prawosławnej misji wśród Baszkirów oraz jej powiązania z procesami rusyfikacyjnymi, a także podkreślono znaczenie zabytku dla badań nad historią języka baszkirskiego, dialektologią, interferencją językową oraz funkcjonowaniem języka w kontekście kultury islamskiej i chrześcijańskiej końca XIX wieku. Połączenie perspektyw językoznawczej i religioznawczej pozwala na wieloaspektowe ujęcie tekstu i ukazuje jego wartość jako świadectwa rozwoju języka oraz procesów tożsamościowych w społeczeństwie baszkirskim.

Słowa kluczowe: język baszkirski, przekład, misja prawosławna, wolność religijna, historia języka baszkirskiego.

Abstract: The article presents an analysis of the Bashkir version of the 19th-century missionary text *On the Afterlife According to the Teachings of the Orthodox Church* (1899), one of the earliest printed monuments in the Bashkir language. The first section, authored by Lidia Abubakirova, discusses the historical background of the translation, its dependence on earlier missionary adaptations into other Turkic languages (Kryashen Tatar, Chuvash, Tatar, Altai), and the compilatory nature of the Bashkir version, including semantic and syntactic errors indicating that the translator was not a native speaker of Bashkir. The second section, written by Wieńczysław Daniel Czerniewski, offers an interpretation of the text through the lens of religious freedom, imperial language policy, and contact sociolinguistics. It highlights the ambivalent character of the Orthodox mission among the Bashkirs, its connections with Russification processes, and the value of the text as a source for the study of the history of the Bashkir language, dialectology, linguistic interference, and the interaction between Islamic and Christian cultures at the end of the 19th century. The combination of linguistic and religious-studies perspectives provides a multifaceted view of the monument and demonstrates its significance for understanding language development and identity processes within Bashkir society.

Key words: Bashkir language; translation; Orthodox mission; religious freedom; Bashkir language history.

Zabytek *O życiu pozagrobowym zgodnie z nauczaniem Kościoła prawosławnego* (OŻP; tłumaczenie baszkirskie z 1899), będący jednym z najstarszych zachowanych drukowanych tekstów w języku baszkirskim, zajmuje szczególne miejsce w historii piśmiennictwa ludów tureckich regionu uralско-nadwołżańskiego. Jako tłumaczenie stworzone w środowisku prawosławnej misji

prowadzonej przez Imperium Rosyjskie, tekst ten stanowi świadectwo złożonych interakcji religijnych, kulturowych oraz językowych, które kształtowały warunki funkcjonowania języka i społeczności baszkirskiej na przełomie XIX i XX wieku. Równocześnie jego kompozycja, struktura językowa, cechy dialektalne oraz interferencje wynikające z pracy tłumaczy, tworzą cenny materiał do rekonstrukcji ówczesnego stanu języka i kontaktów międzyjęzykowych w regionie.

Pierwsza część niniejszego artykułu, autorstwa Lidii Abubakirovej¹, rekonstruuje kontekst powstania przekładu oraz przedstawia analizę lingwistyczną i translatoryczną baszkirskiej wersji tekstu z 1899 roku. Autorka, opierając się na dokumentach archiwalnych (listach N. Ilmińskiego, W. Katarińskiego, I. Ałtynsarina) oraz na porównaniu przekładów kriaszeńskiego i czuwaskiego, wykazuje kompilacyjny i heterogeniczny charakter baszkirskiego przekładu, a także wskazuje na liczne świadectwa kontaktu dialektów, interferencji międzyjęzykowej i – co szczególnie istotne – niepełnej kompetencji tłumacza w zakresie języka baszkirskiego. Analiza ta sytuowana jest w kontekście szerszej zakrojonych badań nad historią przekładu tekstów religijnych na języki tureckie oraz nad rolą misji prawosławnej w kształtowaniu wczesnych form języka literackiego.

Druga część opracowania, przygotowana przez Wieńczysława Daniela Czerniewskiego, proponuje rozszerzenie analizy o perspektywę wolności religijnej oraz socjolingwistykę kontaktową. Uwzględniając współczesne standardy oceny zjawisk religijnych, autor wskazuje, że działalność misji prawosławnej wśród Baszkirów nie miała charakteru całkowicie dobrowolnego, lecz była zintegrowana z administracyjną polityką Imperium Rosyjskiego, której jednym z celów było ograniczenie wpływów edukacji muzułmańskiej (choć system medres nadal istniał i pozostawał istotny), stopniowe promowanie języka rosyjskiego oraz tworzenie nowej warstwy „piśmienności misyjnej” w lokalnych językach. Zauważone w baszkirskim przekładzie elementy islamizującego słownictwa, błędy semantyczne oraz mieszanie wzorców składniowych autor interpretuje jako świadectwo kontaktu kultur i systemów religijnych w okresie intensywnych przemian polityczno-społecznych.

¹ Sekcję opracowano na podstawie tekstu: Л.Ф. Абубакирова, Сведения о возможных авторах башкирского перевода „О загробной жизни по учению православной церкви”. Сборник Материалов Всероссийской научно-практической конференции „Теория урало-алтайского языкового сообщества и аспекты ее развития в современной отечественной лингвистике”, Уфа 2021, с. 20–31 [tłum. pol. Wieńczysław D. Czerniewski].

Połączenie obu perspektyw – językoznawczo-historycznej oraz religioznawczej – umożliwia kompleksowe ujęcie zabytku, ukazując go nie tylko jako produkt praktyki translatorycznej misjonarzy, lecz również jako ważne źródło do badań nad rozwojem odmian języka baszkirskiego, jego systemu leksykalnego i gramatycznego, a także nad relacjami międzykulturowymi epoki. OŻP, mimo swego funkcjonalnie misyjnego charakteru, zachowuje znaczną wartość jako dokument świadczący o dynamice przemian językowych, o strategiach adaptacji chrześcijańskich treści do języka o silnie zakorzenionej tradycji islamskiej, jak również o stopniu interferencji między językami: baszkirskim, tatarskim, rosyjskim i czuwaskim.

Celem niniejszego artykułu jest zatem nie tylko rekonstrukcja procesu przekładu i identyfikacja cech językowych zabytku, lecz także próba umieszczenia baszkirskiej redakcji tekstu w szerszym kontekście relacji religijnych, polityki językowej oraz procesów socjokulturowych, które ukształtowały warunki rozwoju języka baszkirskiego u schyłku XIX wieku. Dzięki połączeniu wyników badań autorów obu sekcji możliwe jest ukazanie zarówno ograniczeń, jak i wartości omawianego źródła, a tym samym pełniejsze zrozumienie jego miejsca w historii baszkirskiej literatury i piśmiennictwa religijnego.

Opis zabytku piśmiennictwa oraz kwestia pierwowzoru

Zabytek piśmiennictwa w języku baszkirskim (OŻP) datowany jest na rok 1899². Książkę wydano w Orenburgu w nakładzie 500 egzemplarzy; obejmuje ona 36 stron tekstu drukowanego w grafii cyrylickiej. Oryginalne wydanie obecnie przechowywane jest w Bibliotece Narodowej Finlandii.

Badanie kwestii stopnia zależności baszkirskiego przekładu od innych tłumaczeń na języki tureckie oraz porównanie go z redakcją przekładu kriaszeńskiego³ [1907⁴; *Tege dönyädäge tormoş turında*, 2009⁵] i przekładem

² О загробной жизни по учению православной церкви. На башкирском языке, Казань 1899, 36 с.

³ Kiaszeni (nazwa własna: *keräßen*), w Rosji przedrewolucyjnej znani również jako „Tatarzy ochrzczeni” – wyznająca prawosławie grupa etniczna, zamieszkująca przede wszystkim region nadwołżańsko-uralski. Posługuje się etnolektem kriaszeńskim, zaliczanym przez niektórych językoznawców do gwar języka kazańsko-tatarskiego, przez innych zaś traktowanym, jako osobny język.

⁴ О загробной жизни по учению православной церкви. На крещено-татарском языке. 2-е издание Православного миссионерского общества, Казань 1907, 58 с.

⁵ Теге дөньядаге тормош турында. К 20-летию кряшенского прихода г. Казани (1989–2009), Казань 2009, 47 с.

czuwaskim [1912⁶] pozwala stwierdzić, że tłumacze OŻP na język baszkirski kierowali się w swojej pracy określoną zasadą: mając do dyspozycji rosyjskojęzyczne wydanie, a także słowniki baszkirsko-rosyjski i rosyjsko-baszkirski, porównywali swój przekład z wcześniejszymi analogicznymi tekstami w pokrewnych językach tureckich. Potwierdzają to następujące cytaty z listów misjonarzy prawosławnych, prowadzących misję wśród ludów tureckich (Kazachów, Ałtajów, Baszkirów, Tatarów itd.):

- a) w listach W. Katarińskiego do N. Ilmińskiego (datowanych na rok 1890) czytamy: „[...] Pojawiły się trudności w transkrypcji i przy tym trzeba było korzystać z przekładów ałtajskich”;
- b) w innym liście z 1890 r.: „Broszura o św. Włodzimierzu została przetłumaczona z języka kriaszeńskiego na kirgiski⁷. Po przejrzeniu została przesłana Panu do druku. Będzie bardzo pożyteczna dla Kirgizów i Rosjan na stepie”;
- c) w liście I. Ałtynsarina (datowanym na rok 1876) czytamy: „Dopiero wczoraj rozpocząłem moją książkę do początkowego czytania w języku kirgiskim; aby uniknąć książek tatarskich, zacząłem od następujących wierszy[...]”⁸.

Potwierdzeniem istnienia praktyki tłumaczenia z jednego języka tureckiego na drugi, są różnego rodzaju raporty misjonarzy, listy Katarińskiego do Ilmińskiego, a także informacje z przypisu do drugiego wydania książki⁹:

- a) „Obie te książki – «Pierwsza po elementarzu książka do czytania» oraz praktyczne początkowe lekcje języka rosyjskiego, będące przekładem z języka tatarskiego na baszkirski, zostały już raz wydane, za życia inspektora okręgowego W.W. Katarińskiego”.
- b) „Uczyniwszy podstawą przekładów dla Kirgizów przede wszystkim gotowe tłumaczenia N.I. Ilmińskiego, W.W. Katariński, przy udziale rodowitych Kirgizów, przerabiał je na «czysto ludowy język kirgiski»”¹⁰.

⁶ О загробной жизни по учению православной церкви на чувашском языке. Издание пятое православного миссионерского общества, Казань 1912, 32 с.

⁷ „Językiem kirgiskim” w okresie przed rokiem 1925 nazywano język kazachski, zaś „Kirgizami” – Kazachów.

⁸ НА РТ. Ф. 968. Д. 189. 1876 г. Л. 113 [Archiwum Narodowe Republiki Tatarstanu. F. 968. D. 189. L. 113].

⁹ А.Г. Бессонов, Первая после букваря книжка для чтения и первоначальные уроки русского языка для юго-восточных башкир. Казань 1907.

¹⁰ Н.А. Бобровников, Русско-туземные училища, мектебы и медресе Средней Азии, Путевые заметки, С.-Петербург 1913, с. 5.

- c) „Języki ludów tubylczych całej wschodniej części Rosji i Syberii w swoim wewnętrznym układzie są między sobą zadziwiająco podobne, tak że przekłady na wszystkie te języki można sprowadzić do jednego systemu; z jednego z tych języków można niemal dosłownie tłumaczyć na inne”¹¹.

N.I. Ilmiński rozumiał jednak, że mimo pozornej bliskości narodów i podobieństwa ich narzeczy, każdy z nich posiada własne cechy szczególne. W swoim liście z 30 października 1880 roku, skierowanym do N. Katanowa¹², zalecał on stosowanie opracowanego przez siebie krok po kroku algorytmu tłumaczenia z jednego narzecza tureckiego na inne: „Te książki przesyłam Panu z następujących względów: nr 1 zawiera pewne rady dotyczące tłumaczeń, nr 2 i 3 przydadzą się Panu do przełożenia ich na własny język ojczysty [...] Przepisze Pan ją na swoje rodzime narzecze, starając się zachować ludowe słowa oraz cały układ i konstrukcję wypowiedzi tak, jak występują w przekładzie ałtajskim; natomiast formy gramatyczne, wymowę i pojedyncze słowa proszę zapisać zgodnie z Pańskim językiem, ale tak, aby zdanie dokładnie przypominało żywą mowę Pańskich współplemieńców”.

Tłumacz na język baszkirski oczywiście stosował się do wskazówek Ilmińskiego, dlatego przekład nie stanowił prostej kalki jakiegokolwiek ze wcześniejszych tłumaczeń (np. kriaszeńskiego czy czuwaskiego). Wskazują na to pewne odstępstwa od normatywnego wymogu ekwiwalencji występujące w tekście baszkirskiego przekładu OŻP. Poniżej przedstawiamy kilka takich przykładów.

Język	Tekst oryginalny	Przekład dosłowny
Baszkirski [OŻP, 1899, s. 15]	Бушка карганыб көна ска кергәнемде, йә йалган кеуәс булыб барганды, Христоска эшәнмәгәндектән ¹³ таба алманылар.	„Tego, że popadłam w grzech nie- uzasadnionego przekleństwa albo fałszywego świadectwa, popełnio- nego z powodu niewiary / braku zaufania Chrystusowi, nie zdołałi odnaleźć”.

¹¹ А. Никольский, Переводческая Комиссия Православного Миссионерского Общества при Братстве Св. Гурия в Казани. Очерк из истории православной миссии среди инородцев России во второй половине XIX-го столетия, Москва 1901, с 13.

¹² Письма Н.И., Ильминского к крещеным татарам. Издание ред. Православного собеседника. Казань 1896, с. 133.

¹³ Forma zgodna z gwarą dolnosakmarską języka baszkirskiego, różna natomiast od formy literackiej we współczesnym języku baszkirskim, którą *native speakerzy* z tego regionu uważają za zapożyczenie tatarskie.

Język	Tekst oryginalny	Przekład dosłowny
Kriaszeński [<i>Tege dönyädäge tormoş turında</i> , 2009, s. 12]	Жукка карганыб жазыкка кергя- немне, жя жалган таныкчы булып жазык кылганымны алдымда Хри- стос булышып торганныктан таба алмадылар.	„Tego, że popadłam w grzech nie- uzasadnionego przekleństwa albo zgrzeszyłam jako fałszywy świadek – ponieważ Chrystus stał przede mną i wspierał mnie – nie znale- ziono”.
Czuwaski [<i>О загробной...</i> , 1912, s. 3] ¹⁴ .	Вырăнсăр тупа туса сыллаха кёнине, йе курманнине куртăм тесе сыллаха кёнине ман сума, Христос пулăшнă тăрăх, тупаймарёс.	„За grzech, który powstał wskutek nieuzasadnionej przysięgi, za to, że powiedziałem: «widziałem to, cze- go nie widziałem», z powodu tego, że Chrystus udzielił pomocy, nie znaleziono przy mnie grzechów”.

Przekład powyższego baskirskiego tekstu, zwłaszcza w porównaniu z analogicznymi tłumaczeniami na inne języki tureckie, pokazuje, że przyczyną błędu znaczeniowego (*eşänmägändektän* – „z powodu niewiary”, por. współczesne baszk. liter. *işanmağanlıqtan*) jest niezrozumienie pierwotnej składni, co wpłynęło na sens przekładu. Porównanie tego z przekładami na język kriaszeński i czuwaski pokazuje, że tłumacze nie do końca poprawnie oddali sens pierwotnej rosyjskiej frazy: „nie znaleziono (grzechów) dzięki Chrystusowemu miłosierdziu”. Baskirski tłumacz również błędnie zrozumiał frazę z tekstu pierwotnego i przełożył ją za pomocą ablatywu *eşänmägändektän* – „z powodu niewiary (w Chrystusa)”.

Kolejny przykład tego rodzaju wskazuje na niewystarczającą znajomość tradycji islamskiej przez tłumacza tekstu na język baskirski. Stało się to przyczyną błędnego użycia przez niego często stosowanego wśród Baskirów-muzułmanów wyrażenia *qabul bul-* („spełniać się, urzeczywistniać się”)¹⁵.

Język	Tekst oryginalny	Tłumaczenie
Baskirski	Мин донйала торганымда... Хоҙай биргәнәнә кабул булдым...”.	„W świecie... urzeczywistniałam tym, co mi Pan Bóg posłał”.
Kriaszeński	...Ходай биргянгя тук булдым.	„Co Bóg dał, z tego byłam zadowolona”.
Czuwaski	Турă мён панипе тутă пултăм.	„Co Bóg dał, z tego byłam zadowolona”.

¹⁴ Przekład polski na podstawie przekładu rosyjskiego i analizy E. Aleksandrowa (Czeboksary).

¹⁵ БТАһ – Башкорт теленә академик һүзлегә: 10 томда. Т. V (К хәрәфе) / Ф.Г. Хисамитдинова редакцияһында, Өфө 2013, с. 66.

W baszkirskim przekładzie naruszona została semantyczna spójność konstrukcji, składającej się z rzeczownika (w tym przypadku arabskiego *masdaru qabul* – „spełnienie, przyjęcie”) oraz czasownika posiłkowego *bul-* – „być, istnieć, stawać się”. W tym miejscu tłumacz powinien był użyć innych złożonych form odrzeczownikowych o podobnej strukturze, takich jak: *riza bul-*, *qabul kür-*, *qabul it-* – o znaczeniach „być zadowolonym z czegoś”, „wyrazić zgodę”, „przyjąć”. Prawdopodobne jest, iż tłumacz baszkirskiego tekstu również chciał nadać przekładowi koloryt islamski (i popełnił błąd, wynikający z nieznamomości tej tradycji). Natomiast tłumacze tekstów kriaszeńskiego i czuwaskiego, przeciwnie, starali się unikać zwrotów charakterystycznych dla języka zislamizowanych Tatarów i użyli elementów leksykalnych wspólnych dla języków tureckich regionu uralsko-nadwożańskiego – w tym przypadku słowa *tuq* („syty”)¹⁶, ujawniając w ten sposób nowy odcień znaczeniowy tego słowa.

Kolejną cechą baszkirskiego tekstu, wskazującą na jego oryginalność, jest zawarta w nim ocena długości życia (maksymalnego wieku). W przekładach kriaszeńskim i czuwaskim przytoczono biblijną ocenę przeciętnej długości życia, tj. 70–80 lat (por. Ps 88(89), 10), podczas gdy w baszkirskim – islamską (60–70 lat). Ten niuans świadczy o szerokiej wiedzy religioznawczej autora OŻP i o jego uwadze wobec czynników pozajęzykowych, mimo niewłaściwego użycia ww. konstrukcji *qabul bul-*.

Jezyk	Tekst oryginalny	Tłumaczenie
Baszkirski	Бы донйалагы гомбр бик кыска: күб-күб тигәндә кеше йетә алтмыш-жетмеш йәшкә.	„Życie w tym świecie jest bardzo krótkie. Najdłużej człowiek dożywa do 60–70 lat”.
Kriaszeński	Анын тормошо житмешкя чаклы, күб торса сиксянгя чаклы...	„Życie jego [tj. człowieka] [trwa] do lat siedemdziesięciu, a jak długo przeżyje, to do osiemdziesięciu”.
Czuwaski	Унан пурăнаçе ситмел сула ситиһен, нумай пурăнсан сакăрвун сула ситиһен.	„Życie jego [tj. człowieka] [trwa] do lat siedemdziesięciu, a jak długo przeżyje, to do osiemdziesięciu”.

Przeprowadzona analiza baszkirskiego przekładu oraz jego porównanie z tłumaczeniami na inne języki tureckie regionu uralsko-nadwożańskiego pozwala stwierdzić, iż baszkirskie tłumaczenie tego tekstu ma charakter

¹⁶ Por.: *tuq* – „syty, najedzony” [Башкирско-русский словарь, отв. ред. З.Г. Уракин, Москва 1996, с. 640]; *тук* „syty, najedzony”, *туклык* „zadowolenie” [Н.П. Остроумов, Первый опыт словаря народно-татарского языка по выговору крещеных татар Казанской губернии, Казань 1876, с. 124].

kompilacyjny. Autor przekładu prawdopodobnie nie był rodzimym użytkownikiem języka baszkirskiego, gdyż popełniał błędy, wskazujące na niedostateczną znajomość jego specyfiki.

Próba analizy tekstu z pozycji wolności religijnej oraz miejsca w historii kultury baszkirskiej

Analiza baszkirskiej redakcji XIX-wiecznego tekstu OŻP nie może pomijać szerszego kontekstu społecznego i politycznego, w jakim powstawały tego rodzaju przekłady. Z jednej strony prawosławna misja prowadzona wśród ludów tureckich – w tym Baszkirów – miała charakter nie w pełni dobrowolny i była powiązana z procesami administracyjnymi Imperium Rosyjskiego, w tym z polityką stopniowej rusyfikacji oraz ograniczania autonomii kulturowo-religijnej narodów regionu. Z drugiej jednak strony, pomimo uwarunkowań ideologicznych, powstałe wówczas teksty są dziś niezwykle cenne dla badań nad rozwojem języka baszkirskiego i innych języków regionu, zarówno w jego odmianie pisanej, jak też mówionej.

Misja prawosławna wśród ludów tureckich drugiej połowy XIX wieku funkcjonowała w warunkach, w których równoprawność tradycji religijnych nie była zagwarantowana. Działalność misjonarzy była ściśle powiązana z instytucjami państwowymi i realizowała również cele polityczne. Z dostępnych źródeł epoki wynika, że:

- misja nie ograniczała się wyłącznie do ewangelizacji, lecz obejmowała tworzenie sieci szkół, w których prowadzono edukację w duchu prawosławia i lojalności wobec władz;
- nauczanie języka rosyjskiego w szkołach „innorodczych” miało charakter podstawowego narzędzia integracji (lub asymilacji), co szczególnie widoczne jest w listach Ilmińskiego i Katarińskiego;
- interwencje administracyjne ograniczały funkcjonowanie medres, co w praktyce redukowało ich wpływ, choć system muzułmańskiej edukacji nadal działał i pozostawał ważny dla społeczności.

W świetle współczesnej refleksji nad wolnością sumienia i wyznania należy więc zauważyć, że praktyki misji nie były oparte na równej pozycji wszystkich tradycji religijnych. Baszkirzy – jako naród o głęboko ugruntowanej kulturze islamskiej – funkcjonowali w warunkach dominacji kulturowej, w której ich język, tradycja i religia podlegały presji zewnętrznej.

Pomimo wspomnianej presji kulturowej zabytki piśmiennictwa powstałe w środowisku misjonarskim – w tym omawiany przekład – stanowią dziś

nieocenione źródła do historii języka baszkirskiego. Ich wartość przejawia się na kilku poziomach:

- 1) Poziom dialektologiczny – tekst odzwierciedla stan ówczesnych gwar baszkirskich, w tym interferencje między dialektami (np. unikalne warianty południowe, użyte w powyższym tekście, por. *eşän*- „wierzyć”).
- 2) Poziom historyczno-językowy – zabytki te stanowią etap przejściowy między tradycją ustną a późniejszą standaryzacją języka w XX wieku; ujawniają składnię, słownictwo i formy morfologiczne, które w późniejszym języku literackim zanikły lub zostały przekształcone.
3. Poziom socjolingwistyczny – pokazują wpływy kontaktowe: elementy tatarskie, rosyjskie, arabskie i inne, dokumentując procesy, które w języku współczesnym są już trudne do odtworzenia.
4. Poziom piśmienności – są jednym z niewielu świadectw funkcjonowania języka baszkirskiego w druku przed oficjalną kodyfikacją, co czyni je ważnymi dla historii alfabetów i grafii baszkirskiej.

Tym samym, choć tekst powstał w ramach działalności misyjnej związanej z dominacją kulturowo-religijną, jego znaczenie dla nauki wykracza daleko poza pierwotne przeznaczenie. Zachowane przekłady są kluczowym materiałem dla rekonstrukcji wariantów gwarowych, analizy interferencji międzyjęzykowej, badania wczesnych prób tworzenia języka literackiego oraz zrozumienia sposobów funkcjonowania tradycji islamskiej i chrześcijańskiej w regionie.

Tekst OŻP – podobnie jak inne przekłady misjonarskie – ujawnia napięcie między ideologiczną funkcją misji, a autentycznymi językowymi śladami społeczności baszkirskiej końca XIX wieku. Zawarte w nim błędy i interferencje mogą świadczyć o tym, że tłumacz nie był rodzimym użytkownikiem baszkirskiego, ale jednocześnie pokazują, w jakim zakresie język baszkirski funkcjonował w kontaktach międzykulturowych i jakimi środkami posługiwano się przy opisie chrześcijańskiej doktryny w ramach języka mającego silnie zakorzenioną tradycję islamską.

Z perspektywy współczesnych standardów wolności religijnej publikacje takie jak OŻP nie są neutralne. Stanowią jednak ważne świadectwo złożoności procesów misji, wzajemnych wpływów religijnych, a przede wszystkim dynamicznego rozwoju języka baszkirskiego w warunkach kontaktu kultur.

* * *

Analiza baszkirskiej redakcji XIX-wiecznego tekstu *O życiu pozagrobowym zgodnie z nauczaniem Kościoła prawosławnego* ukazuje wielowymiarowość

tego zabytku, którego znaczenie wykracza daleko poza jego pierwotną funkcję misyjną. Zestawienie ustaleń przedstawionych w pierwszej sekcji artykułu (L. Abubakirova) z analizą socjolingwistyczną i religioznawczą zaprezentowaną w sekcji drugiej (W.D. Czerniewski) pozwala dostrzec, że tekst ten jest jednocześnie produktem określonej polityki imperium oraz wartościowym świadectwem rozwoju języka baskirskiego.

Z jednej strony przekład z 1899 roku powstał w warunkach ograniczonej wolności religijnej oraz w atmosferze intensyfikacji działań misyjnych, których celem była nie tylko chrystianizacja, lecz również wzmocnienie wpływów administracji rosyjskiej. Analiza kontekstowa pokazuje, że translacje tego rodzaju były narzędziem polityki imperialnej: wspierały wprowadzanie jednolitych standardów edukacyjnych, promowały język rosyjski i zmieniały pozycję lokalnych instytucji religijnych takich jak medresy. Jednocześnie jednak system islamskiego szkolnictwa nie uległ likwidacji, lecz pozostawał w dynamicznej, choć nierównej relacji z instytucjami edukacji państwowej.

Z drugiej strony omawiany zabytek jest kluczowym źródłem do badań nad językiem baskirskim. Jego kompilacyjny charakter, wykazane interferencje językowe, błędy wynikające z pracy tłumacza niebędącego rodzimym użytkownikiem oraz widoczne w tekście wpływy dialektalne i międzyjęzykowe stanowią bezcenny materiał dla historycznej dialektologii, translatoryki oraz badań nad kształtowaniem się języka literackiego. Tekst dokumentuje stan baskirskiego na przełomie epok: pomiędzy tradycją ustną a procesami późniejszej standaryzacji; pomiędzy światem islamskim a wpływami rosyjskimi; pomiędzy praktyką żywej mowy a misjonarskimi próbami jej skodyfikowania.

Zabytki tego typu, choć ufundowane na ideologicznym i religijnym kontekście epoki, są dziś jednymi z najważniejszych świadectw historycznego rozwoju języków regionu uralско-nadwołżańskiego. Tekst OŻP pokazuje, jak w warunkach intensywnego kontaktu kultur kształtował się model baskirskiej piśmienności, a także jak język reagował na nowe funkcje: katechetyczne, dydaktyczne i administracyjne. Stanowi również przykład tego, w jaki sposób przekład może stać się przestrzenią negocjacji znaczeń, wartości i wzorców kulturowych.

W rezultacie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że baskirska redakcja OŻP jest nie tylko dokumentem misji prawosławnej, lecz także świadectwem procesów tożsamościowych, językowych i religijnych, które miały fundamentalne znaczenie dla kształtowania się współczesnego języka baskirskiego oraz kultury tego narodu. Włączenie perspektywy wolności religijnej oraz socjolingwistycznej do badań nad zabytkiem pozwala pełniej

уchwycić jego miejsce w historii i pogłębia zrozumienie relacji między językiem, religią i władzą w realiach końca XIX wieku.

BIBLIOGRAFIA

- Абубакирова Л.Ф., Сведения о возможных авторах башкирского перевода „О загробной жизни по учению православной церкви”. Сборник Материалов Всероссийской научно-практической конференции „Теория урало-алтайского языкового сообщества и аспекты ее развития в современной отечественной лингвистике”, Уфа 2021, с. 20–31.
- Башкирско-русский словарь, отв. ред. З.Г. Ураксин, Москва 1996, 884 с.
- БТАһ – Башкорт теленең академик һүзлеге: 10 томда. Т.V (К хәрефе) / Ф.Г. Хисамитдинова редакцияһында, Өфө 2013, 888 б.
- Бобровников Н.А., Русско-туземные училища, мектебы и медресе Средней Азии, Путевые заметки, С.-Петербург 1913, 90 с.
- Бессонов А.Г., Первая после букваря книжка для чтения и первоначальные уроки русского языка для юго-восточных башкир. Казань 1907, 56 с.
- НА РТ. Ф. 968. Д. 189. 1876 г. Л.113 [Archiwum Narodowe Republiki Tatarstanu. F. 968. D. 189. L. 113].
- Никольский А., Переводческая Комиссия Православного Миссионерского Общества при Братстве Св. Гурия в Казани. Очерк из истории православной миссии среди инородцев России во второй половине XIX-го столетия, Москва 1901, 70 с.
- О загробной жизни по учению православной церкви. На башкирском языке. Казань 1899, 36 с.
- О загробной жизни по учению православной церкви. На крещено-татарском языке. 2-е издание Православного миссионерского общества. Казань 1907, 58 с.
- О загробной жизни по учению православной церкви на чувашском языке. Издание пятое православного миссионерского общества. Казань 1912, 32 с.
- Остроумов Н.П., Первый опыт словаря народно-татарского языка по выговору крещеных татар Казанской губернии, Казань 1876, 145 с.
- Письма Н.И., Ильминского к крещеным татарам. Издание ред. Православного собеседника. Казань 1896, 210 с.
- Теге дөнъядыге тормош турында. К 20-летию кряшенского прихода г. Казани (1989–2009), Казань 2009, 47 с.